

ФІЛОСОФІЯ Й ҐЕНЕЗА СУДОВОЇ ТА ПОСАДОВОЇ ПРИСЯГИ

Кравчук О. О.,

*доктор юридичних наук, доцент,
суддя Вищого антикорупційного суду,
професор Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-7844-2381*

Остащук І. Б.,

*доктор філософських наук, професор,
професор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
ORCID ID: 0000-0002-6115-0884*

Розглядаються основні риси філософії та ґенеза судової і посадової присяги. Присяга – конвенційний умовно-символічний акт, що базується на апелюванні до сумління людини в її свідомій інтенції виявити й дотримуватися вірності певним прийнятим цінностям, а також визначеному інституту, окресленій спільноті чи конкретному репрезентанту влади. Судова і посадова присяга мають у собі водночас релігійне й правове походження, оскільки належать до універсальних основ формування соціальних інститутів.

На окремих вибраних прикладах з історії Європи простежено глибоке закорінення сприйняття необхідності складання та дотримання присяги у процесі здійснення функціональних посадових обов'язків та реалізації верховенства права.

Є спільна риса релігійних та сучасних судових і посадових присяг – усі вони базуються на внутрішньому моральному імперативі людини, на усвідомленні власної відповідальності й людської гідності.

Сучасне прийняття деяких присяг із торканням певного предмета (Біблії, розп'яття, конституції, кодексу, прапора) має праісторичні корені, що свідчить про передування знакових жестів і рухів словесним текстам у первісних ритуалах.

Обов'язок суворого відтворення формули під час принесення певної судової чи посадової присяги має під собою давньоримське підґрунтя, адже в Римі присягати (*iurare*) означало проголошувати формулу "*ius iurandum*" («присягу», буквально – «формулу, яка повинна бути сформульованою»).

У середні віки судові й посадові присяги вже використовують згадування елементів, притаманних сучасній європейській традиції, зокрема, справедливості і безсторонності.

Присяга судових юристів (суддів, прокурорів, адвокатів) належить до обов'язкових елементів початку здійснення судочинства та постає як помітний своїм церемоніальним характером акт, що публічно засвідчує готовність особи до виконання доручених їй важливих обов'язків. У сучасній Україні посадову присягу складають як судді, так й інші посадові особи на початку своєї професійної діяльності.

Ключові слова: судова присяга, посадова присяга, філософія присяги, історія присяги, семіотика права.

У дослідженні питання судової присяги, що характеризується спільними рисами із посадовою присягою як більш широким поняттям, важливим завданням постає висвітлення його філософії та специфіки походження. Актуальність заявленої наукової проблеми пояснюється відсутністю систематизованих праць, які б окреслювали її, а також соціальною помітністю процедури (передусім урочисті процедури присяги голів держав, членів парламентів, місцевих рад, мерів, суддів).

Інтерес суспільства до присяги суддів в Україні пов'язаний також із висвітленням у засобах масової комунікації прозорих процедур відбору і призначення нових суддів, що пояснюється пильною увагою до процесу судової реформи, що протягом кількох останніх років відбувається в нашій державі як одна з необхідних та безальтернативних умов демократизації громадянського суспільства на основі верховенства права. Щоб уникнути сприйняття присяги як історичного

декоративного пережитку чи рудименту європейської ритуальності, слід проаналізувати основні риси її філософії та ґенези, зокрема на рівні етимології як архаїчному етапі фіксації картини світу в свідомості людини.

Отже, **метою** нашої статті є аналіз основних рис філософії та ґенези судової і посадової присяги.

Відповідні питання частково розглядали в своїх працях зарубіжні вчені, зокрема С. Кутшеба, П. Новак, С. Тимашов. У нашій роботі судова і посадова присяга розглядаються в контексті їх значення як елементів судової символіки, що становить наукову новизну в галузі філософії і семіотики права та практичне значення в розумінні процесу судочинства.

Історія судових присяг сягає традиційних обрядів та ритуалів, що формувалися впродовж віків у процесах осмислення й формування інститутів, покликаних забезпечувати порядок та справедливість. Можна сказати, що «комунікація у судовій залі – це передусім ритуальна комунікація» [1], яка здійснюється за визначеними правилами.

Конвенційний характер текстів присяги, що стосуються передусім сумління того, хто її складає, базується на сакрально-ритуальному розумінні тексту, що було властиве культурі від найдавніших часів: «Це споріднює релігійне сприйняття священного слова і художнє (естетичне) відношення до мовлення, тобто зближує магічну функцію мови з її естетичною функцією <...> Як і феномен неконвенційного трактування слова, естетичне відношення до мовлення підвищено чутливе до зовнішньої, формальної сторони знаків. Естетичні прояви мови пов'язані не зі змістом повідомлення (не з тим, про що говориться), а з формою повідомлення (з тим, як говориться), тобто естетичні почуття викликаються самою звуковою, словесною тканиною мовлення» [2, с. 44–45]. Вербальна форма тексту присяги підкріплюється ритуальністю сценарію, під час якого вона проголошується (урочистість, приміщення, присутність певних державних посадовців тощо). У західній культурі одним із джерел розуміння сутності присяги є біблійні наративи, котрі є базисом євроатлантичної цивілізації. У Посланні до Євреїв апостол Павло пише про присягу самого Бога як взірець для наслідування в дотриманні обітниць віри. Автор послання запевняє християн у тому, що Бог не ламає своїх обітниць і про це Він навіть присягнув ще прабатькові Авраамові: «Адже Бог не є несправедливий, щоби забути ваше діло і (працю) любові, яку ви виявили Його Імені, послуживши і продовжуючи служити святим. Тож бажаємо, щоб кожний з вас аж до кінця виявляв ту саму дбайливість для повної певності надії, аби ви не розлінилися, а наслідували тих, які вірою і терпінням успадковують обітницю. Коли Бог давав обітницю Авраамові, не маючи ким більшим поклястися, поклявся Собою, кажучи: Я поблагословлю тебе вельми і дуже розмножу! Тож, будучи довготерпеливим, він одержав обітницю. Люди клянуться вищим, адже клятва для підтвердження кладе край усякої їхньої незгоди. Тим більше Бог, бажаючи показати спадкоємцям обітницю незмінність Своєї волі, дав клятву» (Євр. 6, 10-17). Громада, яка слухала цей лист Павла, сприймала важливість дотримання обітниць та присяг, адже такий приклад дав сам Бог.

Сучасні дослідники, вивчаючи походження ритуалу, міфу та мови, вважають, що первісний ритуал був передусім знаково-символічним процесом, на основі якого уже і формувалися міфічні оповіді та розвивалася структура мови, іншими словами, символ передував вербальній мові. В архаїчних ритуалах слова були вторинними і навіть необов'язковими. Показовим прикладом тут є походження слів «присяга» та «клятва». Сучасна людина сприймає присягу і клятву як визначену словесну формулу, проте первісно в їхній основі були не слова, а жести, тілорухи (мова тіла). Слово «клятва», що належить до спільнослов'янської лексики, пов'язують із праслов'янським дієсловом *kloniti¹ (se): основні його значення у більшості слов'янських мов – схилитися, наклонитися, кланятися тощо. Своєю чергою *kloniti спільнокореневе зі словом *kļeti – «приносити клятву, приклонивши коліна» [3, с. 66–68]. Є також реконструкція, за якою «слов'янин під час клятви схилився до землі, торкаючись її рукою» [2, с. 50–51]. Первісні ритуали полягали у торканні (як знак близькості, вірності, причетності) до якогось значимого предмета, що мав символічне значення, – земля, священний камінь, жертвне вогнище, зброя, святе писання тощо. Тут виразними прикладами будуть уже пізніші епохи, зокрема і наш час, коли складають присягу на Біблії, розп'ятті, конституції, кодексі, прапорі тощо. Натепер ритуальні жести торкання рукою чогось або тілорухи схилення переважно здійснюються неусвідомлено – як праісторичні рудименти первісних ритуалів, наприклад: жест «рука на серці» (груді) як підкріплення обіцянки говорити лише правду, те, що йде із серця, неприховане (фразеологізм «поклавши руку на серце» означає щирість, відвертість і чесність); рукостискання як знак досягнутої згоди, домовленості в торгівлі чи під час сватання (спільнокореневі похідні слова – порука, поручитися, заручитися, заручини; фразеологізм «вдарити по руках» – домовитися, дійти

¹ Астериск (5- чи 6-кутна зірочка) (*) позначає реконструйовані ймовірні словоформи у прामовах (наприклад, у праслов'янській – гіпотетичній прамові, від якої походять усі слов'янські) для розрізнення від тих, які засвідчені у пам'ятках.

згоди). Отже, наведені приклади свідчать про передування знакових жестів і рухів словесним текстом у первісних ритуалах, які лежать в основі окремих сучасних судових церемоній та визначених процедур [2, с. 51–52].

Слово «присяга» в латинській мові безпосередньо пов'язане зі словом «право», що показово у нашому дослідженні посадової присяги. *Ius*, яке перекладається як «право», має похідну дієслівну форму *iurare*, що означає «клястися, присягати»: 1) близькість до дієслова *dico* (*ius dicere*, *iudex*) дозволяють назвати *ius* «формулою згоди»; 2) на основі окремих текстів можна зробити висновок, що в Римі присягати (*iurare*) означало проголошувати формулу “*ius iurandum*” («присягу», буквально – «формулу, яка повинна бути сформульованою»), іншими словами, той, хто присягав, повинен був слово в слово повторити вказану йому формулу [4, с. 305]. Однак тут слід додати окремі семантичні уточнення: *iurare* в латинській мові означало не те, що ми вкладаємо у сучасне розуміння дієслова «присягати», тобто зобов'язуватися до чогось, закликати у свідки бога чи інші вищі сили. У латинській мові функціонувало слово *sacramentum*, основним значенням якого було «зобов'язок військової служби, присяга на вірність, військова присяга, приводити когось до військової присяги», серед інших значень, на основі римських текстів, було «зобов'язання, присяга, обіцянка» [5, с. 679]; присяга римського воїна на знамено [6, с. 13]. Відповідно, тут відбулося зрощення двох семантик: *sacramentum* – віддання себе волі богів та готовність прийняти покарання, якщо буде зламана клятва, та *iurare* – повторення чітко визначеної словесної формули [4, с. 309]. *Sacramentum* розрізнялося за двома основними значеннями: *legis action sacramenti* – формула, яка промовлялася перед понтифіком перед початком якогось прохання; і якщо докази були недостатніми чи не за правилами, то на позивача накладався штраф. *Sacer* – 1) посвячений, призначений; 2) священний, святий, такий, що викликає благоговійну повагу, великий; 3) приречений підземним богам, тобто відданий прокляття, проклятий, негідний, огидний; 4) магічний, таємничий [5, с. 679]. Отже, як бачимо з цих основних значень, латинське слово “*sacer*” означає присвячення чи посвячення себе, жертвування чогось чи когось богам чи волі фатуму. Правом карати наділялися боги, перед якими і проголошувалася присяга. *Sacramentum* походить не від іменника *sacer*, а відіменникового дієслова *sacrare* («оголошувати *sacer*», «виголошувати прокляття» тому, хто здійснює злочин). *Sacramentum* – це об'єкт або акт, за допомогою якого людина віддає себе прокляття (військове *sacramentum*) або жертвує заставу (юридичне *sacramentum*). Одразу ж після промовляння визначеної формули *sacramentum* той, хто присягав, потенційно переходив у стан *sacer*, що могло викликати гнів та помсту богів, якщо порушувалися зобов'язання [4, с. 340].

У латинській мові наявні два слова, що близькі морфологічно, але різняться за семантичним значенням: *sacer* і *sanctus*². Лексема *sacer* означає поняття священного, розділяє сфери сакрального та профанного, у ній же міститься подвійний характер: це і присвячене богам, і відзначене запламованістю, величне й прокляте, гідне пошанування й таке, що викликає жах. Проте *sanctus* не містить у собі такої двоїстості [4, с. 346–347]. *Sanctum* – це те, що базується на *sanctio*,³ ці слова мають спільний корінь. Різниця полягає в тому, що *sanctus* – це і не те, що присвячене богам (*sacer*), і не те, що протистоїть *sacer* (профанне), а те, що встановлене та затверджене за допомогою *sanctio*, те, що захищене, як *leges sanctae*: використовували в Римі словосполучення *legem sancire*, *lex sancta*, а також *lege sancire*, тобто робити щось непорушним за допомогою закону та силою закону, віддавати в захист богів, закликаючи на можливого порушника покарання богів [4, с. 347–348].

Отже, у реконструкції всієї повноти змісту слова *ius* на основі латинської лексикології доводиться вийти поза межі сфери суто права: йдеться про універсальну релігійну ідею підкорення правилам, умовам, які слід виконувати, щоб певна особа, предмет або явище сприймалися як благополучні, благословенні, повністю відповідали своєму призначенню та були дієвими [4, с. 310]. А слово *sacramentum*, близьке до права в Римі, починаючи із середніх віків перейшло до богословської лексики, позначаючи собою церковні таїнства (у православ'ї та католицизмі їх сім: хрещення, миропомазання, евхаристія, покаяння (сповідь), елеопомазання (соборування), рукоположення (священство), подружжя).

У єврейському праві⁴ існує поняття «сміха» (з івр. «рукоположення»), яке впродовж історії змінювало свої значення: у біблійний період – посвячення, у талмудичну епоху – возведення вченого у сан рабі; пізніше, зокрема і в сьогоденні, – присвоєння звання раввіна. У давні часи, коли людину

² *Sanctus*, а, um – 1) освячений, священний; 2) святий, непорушний, непохитний; 3) недоторканий; 4) секретний, особливий; 5) високий, глибоко шанований, урочистий, святковий; 6) бездоганий, чистий, добродійний, цнотливий, непорочний, благочестивий [5, с. 684].

³ *Sanctio* – 1) непорушний закон, незламне узаконення, найсуворіша постанова, закон із вказівкою за його порушення; 2) узгоджена стаття, обмовка [5, с. 684].

⁴ Зауважимо, що «єврейське право – це заснована на релігії система правових норм, принципів, цінностей, звичаїв та традицій, сформована та збережена протягом тисячоліть єврейським народом для підтримання правопорядку» [7, с. 7].

приймали в суди різних інстанцій, повна формула сміхи так звучала: «Iore? Iore. Ядін? Ядін. Яттїр? Яттїр («Чи може він вирішувати? Він може вирішувати. Чи може він судити? Він може судити. Чи може він дозволяти? Він може дозволяти»). Під ятїр розуміється дозвіл на принесення тварини у жертву в храмі. Лише кохен володів знанням, у якому випадку тварина не годиться для жертви» (Смиха, 1996). Відомо, що в Єрусалимському храмі були доволі складні правила щодо жертвопринесень, для яких тварини ретельно оглядалися за відповідними ознаками, і саме за дотримання цих правил відповідали священники (коени). Відзначимо, що ця формула присяги, звісно, після тривалого навчання кандидата, стосувалася не тільки жертвопринесень у Храмі – це була (і є) легітимізація авторитетних обов'язків равіна у спільноті. До сьогодні равінські суди відіграють особливу роль у житті Держави Ізраїль чи спільнот у діаспорі.

У середні віки функціонувала в правових документах, зокрема церковних, окрема форма “*juramenti*”⁵, в якій наводився текст присяги людини, що отримувала нову посаду. Часто ці документи передавалися в особливій формі «закритого» («запечатаного») листа “*litterae clausae*”. Для забезпечення конфіденційності технічно це виглядало так: аркуш пергаменту складався тричі, пробивалася дірка, перетягувався шнур, кріпилася олов'яна печатка. Такий спосіб складання і прошивання шнуром гарантував, що неможливо було прочитати лист без видимих слідів відкриття для адресата; отримуючи лист, людина знала, що його ніхто до цього не відкривав, адресат був першим, хто довідувався зміст (наприклад, призначення на певну посаду з відповідною клятвою про гідність та вірність виконання покладених обов'язків).

Християни присягали у середні віки перед своїми храмами на хресті, євреї – на Торі (інколи перед синагогою). Відома також форма присяги «на сонце» (з пальцями, простягнутими до сонця), яка значно рідше застосовувалася та стосувалася дворян: ймовірно, такий вид, уже «одягнений» у християнський символізм (Христос як Сонце Правди), сягав своїм корінням ще язичницьких часів [8, с. 97].

Згідно із сучасним Кодексом канонічного права (*Codex Iuris Canonici*), що є обов'язковим для Римсько-католицької церкви, «присяга – заклик Божого імені за свідка правди – може складатися тільки відповідно до правди, розсудливості та справедливості» [9, cap. 1199 § 3, р. 477]. У церковних судах у тексті присяги звертаються до Бога як свідка промовленого і взятого на себе зобов'язання. Тому той, «хто добровільно присягає щось виконати, зв'язаний особливим релігійним обов'язком виконати те, що підтвердив присягою» [9, cap. 1200 § 1, р. 477]. Іншими словами, апелюється до релігійних переконань людини як гаранта дотримання присяги. Церковна присяга має свою специфіку, будучи «актом надприродної чесноти віри та передбачає віру в Бога й пошанування Його імені. Без основи віри церковна присяга не має сенсу. Виконання певної церковної присяги є актом поклоніння Богові, оскільки віддає Йому честь і славу. Порушення церковної присяги – не тільки гріх невірності, але й гріх не пошанування Бога» [10, с. 1780]. Попри окремі відмінності, є спільна риса релігійних та сучасних судових і посадових присяг – усі вони базуються на внутрішньому моральному імперативі людини, на усвідомленні власної відповідальності й людської гідності.

У Католицькій церкві дотепер зберігся з часів лицарської середньовічної культури обряд *гомагіум* – урочиста присяга священників певної дієцезії⁶ своєму єпископові-ординарію⁷. Більш поширеним синонімом цього латинського слова є французький термін «оммаж» (фр. *hommage*) – символічна церемонія присяги у феодальну епоху: васал, будучи без зброї і з непокритою головою, ставав на одне коліно, вкладав свої складені долоні в руки сюзерена, просив прийняти його у васали, тобто стати його «людиною»; сюзерен цілував його у губи («поцілунок миру») і піднімав із колін. Припускається, що молитовний жест складання долонь походить саме з цього лицарського церемоніалу: таким чином людина просить Бога «взяти» її своїм вірним і покірним слугою, визнає Господа своїм володарем. Цей обряд відбувається фактично за давнім ритуалом і за взірцем присяги васала своєму синьорові. Загалом, священники вкладають свої руки в долоні єпископа двічі у житті: це дияконські та пресвітерські свячення⁸.

Після виборів нового Папи римського раніше кардинали тричі складали *гомагіум* перед початком його понтифікату: на колінах цілували ступні, руку та обличчя єпископа Риму, який у цей час сидів на троні [12]. Звісно, зараз цей давній ритуал спрощено, обмежуючись лише поцілунком миру й без стояння на колінах (починаючи з інавгурації понтифікату Івана Павла II – 1978 р.).

⁵ Лат. *juramentum* = *jurandum* [juro] – арх. клятва, присяга [5, с. 432].

⁶ Територіальний поділ у Католицькій церкві (у Православній церкві аналог – єпархія).

⁷ Правлячий єпископ, який керує дієцезією, зокрема йому належить право остаточного судового рішення в канонічних питаннях, хоча зазвичай є окремих священник (рідше – світська людина), який займається юридично-канонічними питаннями.

⁸ У більшості церков існують три ступені священства (диякон, пресвітер, єпископ), які відбуваються через окремі обрядодії та ритуали, що мають загальну назву в латинському обряді ординація. Є припущення, що латинське слово *ordinatio* прийшло в церковну лексику з юридичної термінології Стародавнього Риму: *ordinatio*, *ordinare* позначали номінацію урядовців. Тертуліан використовував термін *concolare* як синонім *ordinare* на позначення інвеститури, передавання мандата з визначеними завданнями і повноваженнями [11, с. 1404–1405].

В актуальній на сьогодні апостольській конституції «Universi Dominici Gregis» (з лат. «Вселенська Господня паства») (1996), що регулює процедуру конклаву (вибори Папи римського), зазначено текст присяги кардиналів-електорів: «Я, N.N., обіцяю та присягаю зберегти повну таємницю стосовно будь-кого, хто не належить до Колегії Кардиналів-електорів, і назавжди, допоки не отримаю спеціального наказу, який чітко видасть новообраний Папа або його Наступники, щодо того всього, що стосується безпосередньо чи опосередковано голосувань та підрахунків голосів під час вибору Папи. Водночас обіцяю та присягаю утриматися від використання будь-якого записуючого апарату, слухового чи відео щодо того, що відбувається в період вибору в межах Держави Ватикан, а особливо того, що безпосередньо чи опосередковано будь-яким чином пов'язане з діями того ж вибору. Засвідчую, що цю присягу складаю в свідомості, що її порушення викличе щодо мене ті духовні й канонічні санкції, які майбутній Папа вирішить застосувати. Так мені допоможи, Господи Боже і ці Святі Євангелії, яких торкаюся моєю рукою» [13, с. 48]. Як бачимо з наведеного фрагменту тексту, кардинали-виборці складають присягу з відповідним релігійним формулюванням, тримаючи руку на Євангелії. Порушення присяги та розголошення таємниці загрожує найсуворішими церковними покараннями.

Образи судового символізму широко присутні не тільки в структурах керівництва та організації діяльності Апостольської Столиці, але й у мистецтві папських базилік. У гротах базиліки Святого Петра в Римі розташовано десятки помпезних папських поховань, які виконали знамениті майстри епохи Ренесансу й бароко. В композиціях фунеральних (поховальних) монументів знайшла своє місце й правова алегорія Справедливості, наприклад надгробки пап Павла III (скульптор Гульєльмо делла Порта) [14] та Урбана VIII (скульптор Джованні Лоренцо Берніні) [15]. Такий правовий образ цілком логічний на місці поховання римських понтифіків, бо ж справедливість необхідна не тільки в керуванні церквою, але й у вирішенні суто адміністративних та правових питань, адже наступники святого Петра наділені вищою судовою владою в Католицькій церкві, їхнє рішення не може бути віддане на розгляд апеляції (хіба що суд історії може визначити з перспективи часу хибність окремих рішень).

У королівській скарбниці абатства Сен-Дені⁹ в Парижі серед численних атрибутів коронаційного церемоніалу зберігається, зокрема, виконана з позолоченого срібла т. зв. «рука Правосуддя» короля Людовіка IX Святого¹⁰, що акцентувала у сакральних ритуалах помазання монарха на особливій важливості дотримання справедливості в керуванні державою: «Інший ракурс королівським регаліям надає запроваджена у його правління так звана «рука (длань) Правосуддя» (le main de Justice) – похідний від скіпетра знак влади у вигляді поміщеної на довгу ручку кисті руки, пальці якої складені у жесті присяги <...>, що якнайбільше відповідало сутності судової реформи святого короля, яка концентрувала функцію здійснення легітимного рішення курії на фігурі монарха або її представників <...>, традиційно символізує могутність і справедливість королівського суду» [16, с. 94]. Дотепер у процедурах присяги символічний жест рукою (на певному значущому предметі чи на серці) відіграє обов'язкову роль. Усвідомлюючи певну середньовічну гіперболізацію й романтизацію образу святого короля, слід відзначити, що, згідно з хроніками, «мудрі й справедливі рішення, які виносив Людовік IX Святий, сприяли його авторитету та славі не менше його особливої побожності й відданості хрестоносній ідеї. І цей образ короля, що здійснював правосуддя під венсеннським дубом, надовго залишився ідеалом справедливої, розумної та милосердної верховної влади» [18, с. 79].

Під час правління Людовіка IX «була проведена реформа французького судочинства на основі римського права. Як вища судова інстанція був створений королівський апеляційний суд, в який міг звернутися кожний француз, не задоволений рішеннями місцевої судової влади, незалежно від станової приналежності. Були заборонені судові поєдинки, що раніше широко використовувалися в синьйоральних судах. За Людовіка була проведена кодифікація законодавства, складений збір законів» [21, с. 1786]. Період Людовіка IX – важлива віха в історії правової свідомості не тільки Франції, але й всієї Європи.

Можна підсумувати, що останній із канонізованих французьких монархів став після смерті певним образом-міфом про справедливого правителя-суддю: «Міф про Людовіка IX Святого як про короля-миротворця та ідеального суддю зримо втілює сфери права і юстиції в становленні сильної королівської влади та держави у Франції епохи Середньовіччя» [20, с. 347]. Як це не парадоксально, але

⁹ Бенедиктинське абатство Сен-Дені (засноване бл. 625 р.) – один із найважливіших готичних комплексів в історії культури (радник королів Людовіка VI та Людовіка VII абат Сугерій (1081–1151), який ґрунтовно перебудував абатство, вважається засновником готичного стилю), королівський некрополь, місце збереження монарших регалій, християнських реліквій та численних артефактів мистецтва.

¹⁰ Людовік IX Святий (лат. Ludovicus, франц. Saint Louis) (25.04.1214, Пуасі, поблизу Парижа – 25.08.1270, Туніс) – святий Римсько-католицької церкви (пам'ять – 25 серпня), король Франції (з 1226), символ французького правосуддя, ідейний засновник французького парламентаризму, король-хрестоносець (організатор Сьомого (1248–1254, за іншою класифікацією – VI) та Восьмого (1270) (за іншою класифікацією – VII) хрестових походів, вірцевий лицар, миротворець, знавець права і захисник справедливості, меценат Паризького університету [17, с. 1786].

гасла Великої французької революції «свобода, рівність, братерство» (фр. Liberté, Égalité, Fraternité), що пізніше стали національним девізом Французької Республіки, ймовірно, походять з ідеалів державної влади, принципів судочинства та суспільного укладу з часів Людовіка IX – ось така етногенетична еволюція французької ідентичності. А постать святого короля – важливий образ-символ справедливого судді, що досі визнається у Франції, яка далека від сентиментальності щодо монархії.

З історії відомо, що «присяга належала до одного з найдавніших доказових засобів – домінувала переважно в ранньому середньовіччі. Опиралася на переконання магічного мислення: згаданий у тексті присяги Бог не допустить брехливого використання Свого імені для підтвердження неправди» [21, с. 364]. Таке переконання зумовлювало, наприклад, віру в те, що звернення до священних імен не дозволить спровокувати святилище чи гробницю, викрасти певні предмети тощо. Віра в силу слова, особливо покликання на Бога, у християнській свідомості було сильним регулятивним чинником: «у процесі божого мовлення звучить слово людини. Нам далеко до докладного розрізнення слова божого та слова людського. Слово сили є сильне і в устах людини, і в устах бога. Слово людини – первісно магічне, творче. Якщо можна тут говорити про «бога» <...>, то людина бере слово бога в свої уста» [22, с. 329].

В англосаксонські та римські часи присяги використовувались у судах, і таким чином, вони належать до судових традицій [23].

Нині у Великій Британії судді, магістрати та члени трибуналу дають дві обітниці, коли вони складають присягу. Перша – це клятва на вірність правлячому монарху, а друга – судова присяга; їх спільно називають судовою присягою [23].

Присяга стосується не тільки високих посадовців, але й учасників судового розгляду. Цей аспект також має свою історичну еволюцію. В Речі Посполитій, до якої входила частина українських земель, було інше розуміння присяги порівняно із сьогоденням: «необхідно звернути увагу на неоднорідний характер присяги – як стосовно окремого, так і допоміжного доказу, що підсилював тільки зізнання сторони <...> Вона могла бути самодостатнім судовим доказом, коли доказовий матеріал становив тільки твердження сторони. Але у разі, коли опиралися на інші доказові факти, вона мала допоміжне завдання» [21, с. 364]. Розрізнялося дві форми присяги: безпосередньо самої сторони (solimet) та сторони разом зі свідками (cum testibus) [21, с. 365]. Щодо форми проголошення присяги, то є відомості із судових книг про те, що її промовляли у позі на колінах із двома пальцями, поставленими на розп'яття [21, с. 366].

У минулому та у сьогоденні призначення суддів, як правило, здійснюється главою держави або за його чи її участі.

Наприклад, у номінаційному документі короля Сигізмунда I Старого (1467–1548) про призначення судді читаємо: «Сигізмунд і т.д. Повідомляємо змістом даної грамоти всім, що маючи рекомендацію ретельності та старанності, шляхетного Яна Хомантовського на суддівство земське львівське, вакантне через звільнення шляхетного Миколая Вагленського, останнього судді, надання і встановлення впроваджуємо і даємо, і ласкаво уділяємо цією нашою грамотою тримати, мати, керувати і прибутки до цього давні належні збирати, стягати і набувати. Для цього вам всім разом та кожному зокрема, достойникам, урядникам, зем'янам і всім підданим нашим будь-де у Львівській землі доносимо, щоб тепер згаданого Яна Хомантовського за правдивого і законного суддю вашого мали, і йому на місці за всі місцеві прибутки, до цього уряду віддавна належні, відповідали і відповідально робили за нашу ласку. На засвідчення цієї грамоти наша печатка є привішана» [24].

Звісно, що текст присяги у попередні епохи відзначався тими словесними формулюваннями, які виражали найважливіші цінності того часу, скажімо, клятву Богові й використання релігійних атрибутів, а також згадування присутніх представників місцевого й запрошеного на урочистість нобілітету. Наведемо цитату з фрагменту суддівської присяги з 1551 р.: «Перед вельможним Миколаєм Одновським, перемишльським каштеляном та львівським старостою, в присутності шляхетних Миколая Гінка, львівського підстарости, Миколая Лесньовського, колишнього львівського ґродського судді, Станіслава Жолкевського, Якуба Лисовського і т.д. Присяга шляхетного Петра Коритка, підчасого та львівського ґродського судді. Я, Петро Коритко, правом Бога Всемогутнього, короля теперішнього Сигізмунда Августа і вельможного Миколая Одновського, перемишльського каштеляна і львівського старости, що вірно і справедливо суд виконуватиму, судитиму львівський ґрод, не звертаючи уваги на сторони судового процесу, без огляду на особу прийматиму, але Бога і святу справедливість перед очима матиму. Так мені, Боже, допоможи і святий Хрест» [25].

Прикметно, що урядовці нижчих рангів також складали урочисту присягу, покликаючись на своє сумління та страх перед Богом: «Я, Мартин Островський, земський перемишльський писар, присягаю, що згідно з Божим та писаним правом однаково і без огляду на сторони судитиму, радитиму суду і вірно сторін зізнання, суперечки, оскарження або протестації судові чи правні, декрети в замкові книги вписуватиму і вписувати зобов'язуюсь, без різниці багатим і бідним, друзям і недругам,

землякам та іноземцям, і ані заради запропонованої мені прихильності, ані ненависті, ані винагороди, ані кари не старатимуся, але в судінні, радінні та писанні на єдиного Бога, святу справедливість і рівність (покладатимуся), зізнання, суперечки і вироки суду та всі інші відомості справедливо за судом писатиму й буду слухняним та інші обов'язки, на мене покладені, вірно і по можливості виконуватиму, так мені, Боже, допоможи і святий Хрест» [26].

Ця традиція присяги в суді збереглася і в сучасній традиції судочинства, але в основному зі зміненими текстами, атрибутами та формою проведення.

Водночас інші посадові присяги є широко поширені і складаються під час вступу на значну кількість посад. В Україні під час вступу на державну службу всі державні службовці складають присягу. Це здійснюють також вибрані президент, народні депутати України (члени парламенту), сільські, селищні, міські голови («мери»), депутати місцевих рад. Під час допуску до професії складають присягу адвокати і прокурори. Майже всі учасники судових засідань перебувають під впливом символічного значення тих чи інших присяг. «Зв'язані», можна так сказати, кожен відповідною присягою: судді, присяжні, адвокати, прокурори, свідки, експерти, перекладачі. Відповідні підходи є загальнопоширеними у світі.

Є посадові присяги, які складаються один раз на весь період професійної діяльності, інші (присяги присяжного, свідка, експерта, перекладача) – по суті одноразові та складаються на період розгляду справи (наприклад, присяга присяжного чи перекладача) або навіть лиш однієї процесуальної дії (наприклад, допиту свідка чи експерта) в межах конкретної судової справи. Різними є тексти зазначених присяг, обов'язки, яких особа, що присягає, обіцяє дотримуватись. Різними є і порядок та обстановка принесення присяг.

Таким чином, судові й посадові присяги – різні види присяг, але являють собою не дихотомічний поділ досліджуваних присяг на два види; обсяги цих понять по суті перетинаються. Присяги судових юристів: судді, прокурора, адвоката є фактично різновидами як посадової присяги, так і водночас належать до судових присяг, адже їх основне значення – виконання символічної ролі саме в здійсненні процесу правосуддя (це, безперечно, дозволяє зарахувати їх до категорії судової присяги). Ці види судових присяг, так само як й інші судові присяги (свідка, експерта, перекладача), належать до судової символіки, відіграючи відповідну важливу роль у здійсненні правосуддя, з урахуванням історичних і релігійних передумов, символізуючи моральні та юридичні обов'язки учасників, глибоке сприйняття ними важливості процесу, що відбувається в судовій залі, забезпечення поваги до суду і справедливості.

Висновки. Присяга – конвенційний умовно-символічний акт, що базується на апелюванні до сумління людини в її свідомій інтенції виявити й дотримуватися вірності певним прийнятим цінностям, принципам, ідеалам, а також визначеному інституту, окресленій спільноті чи конкретному репрезентанту влади. Попри апелювання передусім до сумління того, хто складає присягу, її порушення часто каралося згідно із законом, якого особа не дотрималася. Судова і посадова присяга мають у собі водночас релігійне й правове походження, оскільки належать до універсальних основ формування соціальних інститутів, в яких дотримання порядку та гармонійного співжиття вважалося умовою добробуту й виживання. У релігійних текстових корпусах та давніх правових документах простежуємо акцентування на важливості складання присяги та її дотриманні як фактору особистого життя й чинника суспільної діяльності. У нашій статті на окремих вибраних прикладах з історії Європи простежено глибоке закорінення сприйняття необхідності складання та дотримання присяги у процесі здійснення функціональних посадових обов'язків та реалізації верховенства права. Протягом століть присяга складалася під час вступу на посаду і засвідчувала вірність монарху та/або сюзерену, депозиту віри, посадовим обов'язкам і традиціям, безсторонність, відданість принципам верховенства права.

Сучасне прийняття деяких присяг із торканням певного предмета (Біблії, розп'яття, конституції, кодексу, прапора) має праісторичні корені, що свідчить про передування знакових жестів і рухів словесним текстам у первісних ритуалах.

Обов'язок суворого відтворення формули під час принесення певної судової чи посадової присяги має під собою давньоримське підґрунтя, адже в Римі присягати (*iurare*) означало проголошувати формулу "*ius iurandum*" («присягу», буквально – «формулу, яка повинна бути сформульованою»).

У середні віки судові й посадові присяги вже використовують згадування елементів, притаманних сучасній європейській традиції, зокрема, справедливість і безсторонність.

У релігійних присягах апелюється до релігійних переконань людини як гаранта дотримання присяги. Попри окремі відмінності, є спільна риса релігійних та сучасних судових і посадових присяг – усі вони базуються на внутрішньому моральному імперативі людини, на усвідомленні власної відповідальності й людської гідності. Згадування Бога в тексті присяги символізувало (символізує), що Бог не допустить, щоби його ім'ям діялося неправдиве чи несправедливе.

Дотепер присяга судових юристів (суддів, прокурорів, адвокатів) належить до обов'язкових елементів початку здійснення судочинства та постає як помітний своїм церемоніальним характером акт (зокрема, суддівські присяги в присутності вищих осіб держави), що публічно засвідчує готовність особи до виконання доручених їй важливих обов'язків. У сучасній Україні посадову присягу складають як судді, так й інші посадові особи на початку своєї професійної діяльності.

Детальне вивчення судової і посадової присяги як елементів судової символіки та інших судових символів є перспективним, оскільки у філософії права становлять питання високого рівня наукової актуальності, і тому їх розробка – предмет подальших наукових досліджень авторів.

Kravchuk O., Ostashchuk I. Philosophy and genesis of the judicial oath and the oath of office

The main features of the philosophy and genesis of the judicial and the oath of office are considered in the article. An oath is a conventional conditional-symbolic act based on an appeal to a person's conscience in his conscious intention to identify and adhere to certain accepted values, as well as to a certain institution, a defined community or a specific representative of power. Judicial oath and oaths of office have both religious and legal origins, as they belong to the universal foundations of the formation of social institutions.

The deep-rooted perception of the need to take and keep the oath in the performance of functional duties and the rule of law is traced in the article on selected examples from the history of Europe.

There is a common feature of religious and modern judicial oaths and oaths of office. All of them are based on the inner moral imperative of man, on the awareness of one's own responsibility and human dignity.

The modern acceptance of some oaths with respect to a certain subject (Bible, crucifix, constitution, code, flag) has prehistoric roots, which indicates the precedence of symbolic gestures and movements of verbal texts in primitive rituals.

In the Middle Ages, judicial oaths and oaths of office already used references to elements inherent in modern European tradition, in particular, justice and impartiality.

The obligation to strictly reproduce the formula when taking a certain judicial oath or oath of office has an ancient Roman basis. In Rome to swear (*iurare*) meant to proclaim the formula "*ius iurandum*" ("oath", literally – "the formula that must be formulated").

The oath of judicial lawyers (judges, prosecutors, lawyers) is a mandatory element of the beginning of the professional activity in the area of Justice. It appears as a ceremonial act, which publicly certifies a person's readiness to perform the important duties assigned to him. In modern Ukraine, the oath is taken by judges and other officials at the beginning of their professional activity.

Key words: judicial oath, oath of office, philosophy of oath, history of oath, semiotics of law.

Література:

1. Nowak P. Język sali sądowej: asertywność. 2012. URL: <https://nawokandzie.ms.gov.pl/numer-13/dobre-praktyki-13/jezyk-sali-sadowej-asertywnosc.html>.
2. Мечковская Н.Б. Язык и религия : пособие для студентов гуманитарных вузов. Москва : Агентство «ФАИР», 1998.
3. Этимологический словарь славянских языков. Праoslavянский лексический фонд. 1983. Выпуск 10 (*клерась – *копь) / Под ред. О.Н. Трубачева. Москва : Наука.
4. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов: I. Хоз-во, семья, общество. II. Власть, право, религия / Пер. с фр. Общ. ред. и вступ. ст. Ю.С. Степанова; коммент. Ю.С. Степанова, Н.Н. Казанского. Москва : Прогресс : Универс. 1995.
5. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. 9-е изд., стереотип. Москва : Рус. яз.–Медиа. 2005.
6. Grün A., OSB. Sakramenty / tłumaczenie z niem. G. Sowinski. Kraków : Wydawnictwo Znak. 2008.
7. Гартман М.Т. Генезис єврейської правової системи : дис. ... к. ю. н., спеціальність : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Ужгород. 2016.
8. Kutrzeba S. Dawne Polskie Prawo Sądowe w zarysie (I. Prawo Karne. II. Postępek sądowy). Wydanie drugie. Lwów-Warszawa-Kraków: Wydawnictwo zakładu Nar. imienia Ossolinskich. 1927. URL: <https://obc.opole.pl/Content/12286/PDF/314421.pdf>.
9. Codex Iuris Canonici, 1984. Poznań : Pallotinum.
10. Тимашов С.О. Присяга церковная. Католическая энциклопедия. Том III. М-П. Москва : Издательство Францисканцев. 1780–1782. 2007.
11. Leksykon liturgii. Opracowanie Ks. Bogusław Nadolski TChr. Poznań : Pallotinum. 2006.

12. De Conclavi seu de electione Romani Pontificis. URL: <https://ikomutoprzeszkadzalo.pl/de-conclavi/>.
13. Jan Paweł II. Konstytucja apostolska "Universi Dominici Gregis". 1996. https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/konstytucje/universi_dominici_22021996.html
14. The Vatican: history and treasures. / Text by C. Rendina. English translation by D. Peressini. Magnus. 1995.
15. Vicchi R. The Major Basilicas of Rome. Rome : Scala. 2006. P. 56–58.
16. Польская С.А. Дары, инсигнии и мощи Людовика IX Святого в сокровищнице аббатства Сен-Дени (по материалам описей). *Вестник ВГУ. Серия: История. Политология. Социология*. 2014. № 2. С. 91–96. <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/history/2014/02/2014-02-17.pdf>.
17. Цатурова С.К. Людовик IX Святой. Православная Энциклопедия. Том XLII, 2020. С. 79–89. URL: <http://m.pravenc.ru/text/%D0%9B%D1%8E%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%20%D0%A1%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D0%B9.html>.
18. Цатурова С.К. Священная миссия короля-судии, ее вершители и их статус во Франции XIV–XV вв. Священное тело короля: Ритуалы и мифология власти. Ин-т всеобщ. истории РАН; МГУ. Москва : Наука, 2006. С. 78–95.
19. Меленберг А. Людовик IX. Католическая энциклопедия. Том II. И–Л. Москва : Издательство Францисканцев. 1786–1788. 2005.
20. Цатурова С.К. Людовик IX Святой – отец правосудия. *Средние века*. 2013. Вып. 74 (3/4). С. 344–362.
21. Moniuszko A. Iuramentum corporale praestitit. Przyczynek do badań nad przysięgą dowodową w koronnym procesie ziemskim u schyłku XVI stulecia. *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2010. Випуск 9. С. 361–372. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/104303/16-Moniuszko.pdf?sequence=1>.
22. Leeuw G. van der. Słowo święte i uświęcające. *Antropologia słowa: zagadnienia i wybór tekstów / wstęp i redakcja G. Godlewskij*. Warszawa : W-wo UW. 2003. S. 325–332.
23. Traditions of the courts, Courts and Tribunal Judiciary. URL: <https://www.judiciary.uk/about-the-judiciary/the-justice-system/court-traditions/>.
24. 1518 р., квітня 7. Краків. Номінація королем Сигізмундом I Яна Хомантовського львівським земським суддею 2009. Історія державної служби в Україні. У п'яти томах. Том 3. Документи і матеріали. V ст. до н. е. 1774 р. Київ : Ніка-Центр. С. 131–132.
25. 1551 р., травня 6. Львів. Присяга львівського ґродського судді Петра Коритка. 2009. Історія державної служби в Україні. У п'яти томах. Том 3. Документи і матеріали. V ст. до н. е. 1774 р. Київ : Ніка-Центр. С. 171–172.
26. 1562 р., грудня 8. Перемишль. Присяга земського перемишльського писаря Мартина Островського. Історія державної служби в Україні. У п'яти томах. Том 3. Документи і матеріали. V ст. до н. е. 1774 р. Київ : Ніка-Центр. С. 182.